ئومێد ئاشنا

ڕەفیق حیلمی و
سەرەتای ڕەخنەی زانستی لە ئەدەبی کوردیدا

«ئەی ڕەفیقی موحتەرەم ئەی شاعیری شیرین مەقال
هاتەبەر مەدی نەزەر فکرت وەکو ئاوی زولاڵ
من ئومێدی گەورە گەورەم پێتە بۆ ئەم میللەتە
حەیـفـە سەرفی فکـری خۆت کەی تۆ لە زولـف و خەتوخاڵ

- زێوەر -

دەتـوانیـن بە بەڵگـەوە بێ سـەلمێنین، کە ڕەخنــەی هاوچـەرخ و زانـــســتـی لە ئەدەبی کوردیدا لە ڕەفـیـق حیلمی یـەوە دەستی پێ کـرد. بڵاوبـونەوەی شیعرو ئەدەبیاتی کوردی بەرگی یەکـەم ساڵی (1941) بزوتنـەوەو گۆڕینی تەواوی خستـەنـاو جیهـانـە کپ و کۆنـەکـەی ڕەخنەوە. بە جۆرێـك ئەو پێـوانـەو بۆچوون و کەرەسە ڕەخنەگریانەی لەو کتێبـەدا هاتبـوە ناوەوە نەك بۆ ئەو سەردەمـە، کە چل وچوار ساڵ لەمـەوپێش دەکـات، بەڵکـە هەنـدێکیـان ئێستـاش بەکـاردێن و ڕەخنـەگـر دەبێت لە نزیکـەوە شارەزایان بێت.

باری ڕەخنــەی ئەدەبی کوردی پێش دەرچـونی شیعـرو ئەدەبیـات نوسین و بۆچـوونی ئەو توێ تێـدا نەبـوو کە شیعری شاعیرە کوردەکان لێك بداتەوەو هەڵیان بسەنگێنێ‌و نرخی فیکـری‌و هونـەری خۆیـان بداتێ. ئەو هەوڵانەی کە هەبوون بە لای ئێمەوە لەلایەن چوار کەسەوە خرابونەڕوو

هەوڵی یەکـەم زنجیـرە نووسینـەکـەی شێـخ نوری شێخ ساڵح لە (ژیان)دا ساڵی - 1926 لە ژمارە (20) بەناوی (ئـەدەبیـاتی کوردی) - ئەم زنجیـرە نووسینـەی شێخ نوری تایبەت نەبوو بە هەڵسەنگاندن و نرخاندن و ڕەخنەلێ گرتنی بەرهــەمی شاعیـرێــك .یاخـود ڕێبـازێکی ئەدەبی یاخـود قوناغێکی ئەدەبی کوردی بەڵکـە بریتی‌بوو لە باس کردن و نمونە بۆهێنانەوە بە شیعر بۆ یاساگشتیەکانی شیعر لە ڕووی شێوەو ناوەڕۆکـەوە. ئەم بەرهـەمـەی شێخ نوری ئەگەرچی زۆر لەوەی ڕەفیق حیلمی کۆنترە لە ڕووی مێژووەوە نرخی تایبەتی خۆی هەیە بەڵام لە ڕووی کارتێکردن و تایبەتیەتی شیعـری کوردی‌و لێکـدانـەوەی بەرهەمی شاعیرە کوردەکان وەك شتێکی تیوری‌و گشتی مایەوە.

شێخ نوری لەو زنجیرە نووسینەدا دیارە پشتی بە چەند سەرچـاوەو کتێب بەستبـوو چونکی نووسینـەکە خۆی باسی زانست و یاسـا گشتیــەکـانی شیعـرو ئەدەب دەکـەن، ئەو سەرچـاوانـەش کوردی نەبـوون، بەڵام بەداخـەوە نووسـەر ناوی سەرچاوەکانی نەبردوە.

هەوڵی دووەم لەلایــەن - ڕەشیــد نەجیب - ەوە بوو. ئەمیش بە زنجیـرە وتـارێـك کە نزیـك بوو لە مەبەستەکانی زنجیـرە وتـارەکـەی شێـخ نووری لە ڕۆژنـامـەی ژیان - دا ساڵی - 1928 - دەستی‌کرد بە بڵاوکردنەوەیان.

هەوڵی سێـیــەم لەلایـەن پیـرەمێـرد - ەوەبـوو، ئەمیش هەروەك ئەوەی کە لاسایی شێخ نووری‌و ڕەشیدنەجیب - ی کردبێتــەوە لە ڕۆژنـامـەی ژیـان دا ساڵی - 1932 - بە زنـجـیــرە چەنـد نووسـینێکی دەربـــارەی یاســا گشتی‌و بنـەڕەتیـەکـانی شیعـرو ئەدەب بڵاوکردەوەو تایبەت نەبوو بە ڕەخنەو هەڵسەنگاندنی شاعیرانی کورد.

هەوڵی چوارەم لەلایەن عەلی باپیر ئاغا - ی شاعیرەوەبوو لە کتێبی - گوڵ دەستــەی شوعـەرای هاوعـەسرم - دا ئەم کتێبە لە دوو لایەنەوە تەماشا دەکرێت:

لایەنی یەکەم ئەوەیە وەك ئەو زنجیرە نووسینانەی باسمان کرد دەربــارەی شیعـرو ئەدەب ئەم زانستی نەبـوو وە هیـچ سەرچـاوەیێکی بۆ بەکـار نەهێنـابـوو تەنهـا بیـرو لێکدانەوەو چێژی شیعرو شاعیریەتی خۆی نەبێ.

لایــەنی دووەم کە ڕێگـــای سەرکـەوتنی بۆ خۆش کردووەو جێگەی سەرنج دانە ئەوەیە کتێبەکە تایبەتە بە شیعری چەند شاعیرێکی ناسراو و ناوداری کوردی ئەو ڕۆژگارە، بە چەند ڕستــەیێکی کورت وەك پێشـەکیـەك باسی ساڵی لەدایـك بوون و پلەی خوێنــدن و جۆری وەزیفــەی شاعیـرەکـان دەکــات و بە دوو سێ ڕستــە ڕادەی شاعیـریـەتیـان

هەڵ دەسەنگێنێت ئەوەندەی کە خۆی لە شیعرو ئەدەب و بەرهەمی ئەو شاعیرانە گەیشتبێ ئنجا یەك دوو شیعری شاعیر بۆ نمونەی شاعیریەتیان دەنووسێت.

ئەم کتێبەی عەلی باپیرئاغا ساڵی (1939) بڵاوبووەوە وەك مێژوو دوو ساڵ پێش بڵاوبونەوەی کتێبی شیعرو ئەدەبیاتی ڕەفیق حیلمی بوو. ئەگەر بێت و بەراورد بکەین لە نێوان کتێبی ـ گوڵ دەستەی ـ عەلی باپیرئاغاو شیعرو ئەدەبیاتی ڕەفیق حیلمی لە هەموو ڕویەکەوە ئەوا نیسبەت لە نێوانیان دا نیە چونکە ـ گوڵ دەستە ـ دانانرێت بە لێکۆڵینەوەو ڕەخنە سەبارەت بە شیعری ئەو شاعیرانەی باس کراوە بەڵکە تەنها چەند بیروڕاییکی تاکەکەسی ڕاگوزاریە.

ئەگەر چی هەر لە ساڵی ـ 1926 ـ ەوە کە ڕۆژنامەی ـ ژیان ـ دەرچووە هەتا ساڵی ـ 1941 ـ کە شیعرو ئەدەبیاتی کوردی بڵاوبوەوە ناوبەناو پیرەمێرد لەو ڕۆژنامەیەدا باسی شاعیرێك یاخود نووسەرێکی دەکرد وەك نالی و حەمدیو مەحویو شێخ ڕەزاو گۆران. بەڵام ئەم لێدوان و لەسەر نووسینانەی پیرەمێرد «جگە لە نووسینەکەی لەسەر گۆران و حەمدی» ئیتر هەموویان بەبونەی لە چاپ دانی دیوانەکانیانەوە بووە.

ئەو نووسینانەی پیرەمێرد ناچێتە ڕیزی ڕەخنەو لێکۆڵینەوەی بەرهەمی شاعیرەکانەوەو زیاتر باس کردنی شاعیرەکەیە نەك شیعرەکانی.

ئنجا لەم کپیو مەنگیو دەگمەنی ڕەخنەیەدا ساڵی (1941) کتێبی شیعرو ئەدەبیاتی کوردی کەوتە بەرچاوی ئەدیبان و خوێنەرانی ئەدەبی کوردی، بووە جێی ڕەزامەندیو بایەخ و لەلایەکیتریشەوە هەر لە یەکەم ڕۆژەوە بووە سەرچاوە بۆ هەر نووسەرێك ویستبێتی سەبارەت بە شیعرو ئەدەبی کوردی بنووسێت. لەدوای ئەمەش پاش تێپەڕینی پانزە ساڵ بەسەر دەرچونی بەرگی یەکەمی شیعرو ئەدەبیاتی کوردیدا واتە ساڵی 1956 ڕەفیق حیلمی بەرگی دوەمی شیعرو ئەدەبیاتی کوردی بڵاوکردەوە.

ئەمجارەیان وەکو ڕەخنەگرێکی پێگەیشتو و دەوڵەمەند بە ڕۆشن بیری ڕەخنەییو کەرەسە زیندوەکانی ڕەخنە هاتە پێشەوە. بەم کارە نەمرو گەورەیە ڕەفیق حیلمی بوە سەرەتای ڕەخنەی زانستی لە ئەدەبی کوردیدا بەمە ماڵی ئەدەبی کوردی ئاوەدان کردەوەو مێژوی ڕەخنەی ئەدەبی کوردی ئاوەدان کردەوەو مێژوی ڕەخنەی ئەدەبی بۆ دەست نیشان کردین ئێستا دەتوانین بڵێین مێژوی ڕەخنە لە ئەدەبی کوردیدا مێژویەکی دوورو کۆن نیە بەلای منەوە وەك بە بەڵگەوە لەم نووسینەدا. دەی سەلمێنین لە بڵاوبونەوەی بەرگی یەکەمی شیعرو ئەدەبیاتی ڕەفیق حیلمییەوە دەستیپێکرد وەك لە سەرەتادا ووتمان دەکاتە چل و چوار ساڵ لەمەوپێش.

بەرگی دوەمی ئەم کتێبە گەلێ جیاوازی هەبوو بە بەراورد لەگەڵ بەرگی یەکەمدا. لە بەرگی دوەمدا هەڵسەنگاندنە ڕەخنەییەکانی نووسەر زانستیترو مەوزوعیتر دەردەکەون. هەر سێ لێکۆڵینەوەکەی دەربارەی شێخ نوریو گۆران و دڵدار سەلماندی کە ڕەخنەی ئەدەبی کوردی شان بەشانی نوێ بونەوەو داهێنانەکانی جیهانی نوێی شیعری کوردی لە ڕێگادان. لە ڕێگەی شیعرەکانی دڵدارو شێخ نوریو گۆران ـ ەوە قۆناغی وریابونەوە ـ ڕاپەڕین ـ النهضە ـ و نوێبونەوە ـ التجدید ـ ی لە ئەدەبی کوردیدا دەست نیشان کرد. نووسەر بەمەوە نەوەستاو ساڵی (1958) لە گۆڤاری ـ پێشکەوتن و ـ شەفەق ـ دا دەستیدایەوە نووسین سەبارەت بە مێژوی ڕەخنە بە گشتیو ڕەخنەی ئەدەبی کوردی بە تایبەتی بە زنجیرە ئەم هەوڵە نەمرەی پەرەپێدا. لێکۆڵینەوە پڕ بایەخ و زانستیەکەی بەناوی ـ ئینقلاب لە شیعری کوردی ـ دا ـ کە ساڵی 1958 لە گۆڤاری ـ پێشکەوتن ـ دا بڵاویکردەوە بووە ڕابەرێکی زانستی بۆ هەموو ئەوانەی دەیان ویست لە مەسەلەی نوێبونەوەی شیعری کوردی بگەن.

بەرگی یەکەمی شیعرو ئەدەبیاتی کوردی باسی چواردە

شاعیر دەکات، نووسەر ئوسلوبێکی تایبەتی خۆی گرتووەو کردویەتیە بەرنامەیێکی رەخنەیی و لە بەرگی دووەمیشدا هەمان بەرنامەی بەکارهێناوە ئەویش باس کردنی کەسێتی شاعیرەکەیە لە سەرەتاداو جا لێکۆڵینەوەو رەخنە سەبارەت بە شیعرەکان. نووسەر لە پێشەکی کتێبەکەیدا مەبەستی خۆی لەو نووسینانە ئاشکرا دەکات و دەڵێت [ئەم چەند لاپەرەیە کە ئاوێنەیەکە - صورەت وسیرەتی - هەندێ لە شاعیرە ناودارەکانی کوردستانی عیراق بە وێنەی دەسکەگوڵێکی رەنگاورەنگ و بۆن خۆش دەرئەخا کە هەر گوڵێکی لە باخێك هەڵ بژێررابێ پێشکەش لاوانی کوردو بە تایبەتی پێشکەشی ئەو قوتابیە خۆشەویستانە ئەکەم کە لە قوتابخانە بەرزەکان دا ئەخوێنن و لەوێدا لە شیعرو ئەدەبیاتی کورد شتێکیان بەرچاو ناکەوێت. ئەگەر بەم - سیپارە - بچوکە توانیبێتم کە گیانی - رۆحی - ئەدەبی ئەوان بجوڵێنمەوە، هەر تەقەلایەك کە بۆ پێك هێنان و وەدرهێنانی بەرگی دووەم ئەیدەم لەلام سوك ئەبێ و گیانی نیشتمان پەروەریم تازە ئەبێتەوە](2)

لێرەدا نووسەر چوار مەبەست دەست نیشان دەکات:-

1 - مەبەستی ئەوەبووە شیعرو ئەدەبی کوردی وەك هەر یەك لەو بابەتانەی لە زانکۆکاندا قوتابیانی کورد بە دەرس دەیخوێنن ئەم بەرهەمەی ئەویش بتوانێ وەك یەکێك لەو دەرسانە لە زانکۆدا بخوێنرێ بەمەبەش دیارە قوتابی کورد لە مێژوی زمان و ئەدەبی میللەتەکەی شارەزا دەبێ کە زمان و ئەدەبیش یەکێکە لە خاسیەتە بنەرەتیەکانی بوونی هەر میللەتێك.

2 - نوسەر ویستویەتی بەو کارە گیانی ئەدەبی لەو خوینەرو قوتابیانەدا. دورست بکاو گەشەی پی بدات چونکە. دیارە کە گیانی ئەدەبی لە هیچ روژگاریکدا لە گیانی نەتەوەو خوشیو نەخوشیەکانی لە ئازارو ئاواتەکانی جوی نەبوتەوە...

3 - ئەم کارە لای ئەو دەبێتە نوێبوونەوەو بەگوڕبونەوەی ئەو گیانی نیشتمان پەروەریەی کە هەر لە سەرەتای تەمەنەوە نووسەر خولیای بووە لە ناخیدا ژیاوە

4 - ئەو کتێبە سەرەتاو رێخۆش بونێك بووە لای نووسەر بۆ نووسینی بەرگی دووەم. ئەوەبوو سالی - 1956 - بەرگی دووەمی چاپ کرد.

ئەگەر مەرگ مۆڵەتی بدایە نیازی وابوو بەرگی سێیەمیش لەم کتێبە بە نرخە بنوسێت و بلاوی بکاتەوە. نوسەر دەڵێت «هەوڵ ئەدەین کە ناوبەناو چەند بوێژێك لەناو ئەمانەی کە باسیان کراوە بە تایبەتی لەوانەی دیوانێکی لە چاپ دراویان نیەو یا شتێکیان دەربارە نەنو سراوەتەوە هەڵبژێرین و ناملیکەی سێ‌هەمی لێ رێك بخەین»(3)

ئەمە دەربارەی پێشەکی بەرگی یەکەم و لە پێشەکی بەرگی دووەمیشدا گەلێ زانیاری بەسوودی بۆ تۆمار کردوین و رایێکی گرنك دەربارەی دەوری ئەدەب لە گۆران و پێشکەوتنی کۆمەڵدا دیاری دەکات و دەڵێت:

«بوێژەکان و ئەدیبەکانی کورد بەرامبەر بە قەومی خۆیان پێویستیەکی گەورەیان لەسەرە، مێژوو لە دوا رۆژ لەناو وێژەو وتارەکانی ئەوانا بۆ هۆی دواکەوتن و، پێشکەوتنی کورد ئەگەرێ»(4) رەفیق حیلمی ویستویەتی بڵێ - ئەدەب ئاوێنەی میللەتە - شاهێدی راست گۆی ئەو سەردەمەیە کە تیایدا لە دایك دەبێ. لەلایەکی کەی پێشەکیەکەدا چەند زانیاریەکی نوێمان پێشکەش دەکات ئەویش ناوهێنانی چەند شاعیرێکی هاوچەرخە کە رۆڵێکی دیاریان لە ئەدەبی کوردی‌دا بینیوەو هەندێکیشیان دەستیان لە نوێ‌کردنەوەی شیعری کوردی‌دا هەبوەو نووسەر باسی ئەوە دەکات کە ئەمانە لە شاعیرە بەرزەکانن و بەلام پێویستی بە کەسانی دڵسۆزو شارەزا هەیە کە بەرهەمیان بدۆزێتەوەو بیان خاتەروو چونکە تا ئەو کاتەی نووسەر ئەمەی نووسیوە بەرهەمیان زۆر کەم بگرە نادیار بووەو بەداخەوە هەتا ئێستاش چ وەك کتێب و یاخود لە گۆڤارو رۆژنامە کوردیەکان دا هیچ شتێك دەربارەی ئەم شاعیرانە نەنووسراوەو شیعریان لە کونجی تاریکی لەبیرچونەوەو ون بوندا ماونەتەوە، نووسەر دەڵێت: «رەشید قادر ئاغا - برا بچوکی محمود ئەفەندی قادر ئاغای

ڕەئیسی پێشوی بەلەدیەی سلێمانی بوە بەلاوی و لە کاتی شەڕی گەورەی یەکەما ئەمری خوای کرد». [5] ڕەفیق حیلمی ناوی ئەم شاعیرانەی لە ڕیزی نالی و مەحوی و هجری و شێخ ڕەزاو مەولەوی دا نووسیوە هەروەها ناوی ئەم شاعیرانەشی نووسیوە کە بەداخەوە بیرچونەتەوەو شیعریان دیار نیەو نووسەر لە ڕیزی شاعیرە ـ تازەوتجدد پەروەرە کاندا ناویان دەبات. ئەمەش ناوی ئەو شاعیرانەیەو تکایە هەر ڕۆشن بیرێك شیعری ئەمانەی لەلا هەیە لە بلاوکردنەوەیان دریغی نەکات چونکە سامانێکی گرنگی ئەدەبیمانە :ـ

1 مستەفای شێخ سەلام
2 ـ سەعیدفەوزی
3 ـ ئەورەحمان بەگی نفوس
4 ـ بێ باك
5 ـ شارەزووری. تەنانەت نووسەر سەبارەت بەم شاعیرانە پێ دادەگرێت و دەڵێت و «هەموو شاعیرن، هەندێکیان لەوانەن کە ئەشێ بەتایبەتی نامێلکەیەکیان دەربارە بنووسرێتەوە». [6] ئەمجا کە تەماشای سەرانسەری نووسین و ڕەخنەو لێکۆڵینەوەکانی نووسەر دەکەین لە ڕادەی ڕۆشن بیریی ڕەخنەیی و توانای سەلماندنی زانستی بە بەڵگەو چۆنیەتی بڕیارەکانی تێ دەگەین ئەوی ئاشکرایە هەر ڕەخنەگرێك بەرنامەی ڕەخنەیی خۆی هەیەو کەرەسەی ڕەخنە گریەکەی ڕادەی ڕۆشن بیریەتی ڕەخنەگر کاتی باسی شیعر دەکات لە دوو لایەنەوە لێکی دەداتەوە یەکەمیان لایەنی ستاتیکی شیعرەکەو کاری هونەرکاری و سەلیقەی شاعیر، لایەنی دوەم بابەتی شیعرەکەو جۆری بیرکردنەوەی شاعیرەکەیە.

سەبارەت بەلایەنی یەکەم با تەماشای ئەم واتاو وشانە بکەین کە ڕەخنەگر بەکاری دەهێناو هەریەکە لە جێگای خۆیدا دادەنا وەك ئەم وشەو واتایانە «وەسف، شعوری قەومی، فەلسەفەی ژیان، کلاسیك ،ڕۆمانتیك، واقیعی ، سنعەت، مەقسود، الضروره المقبول ە، نعت، سەلیقەی ئەدەبی، شیعری چیرۆك، تەفکیری عەسر، نظم، نثر، تجدد پەروەر ،زەهراوی شارستانیەت، بۆدەقەی ئەدەبی، صورت و سیرت، تعلیل، تشبیەو إستعارە، جناسی تام، صدرو عجز، الأصوات المتألفه، الأصوات المتنافرە».

دەربارەی لایەنی دوەمیش هەمیشە هەوڵی داوە ڕادەی بیروباوەڕی نەتەوایەتی خۆی واتەی ـ فکری قەومی ـ لە شیعری شاعیرەکاندا بدۆزێتەوەو دەست نیشانی بکات. بۆ نمونە دەربارەی (ئەسیری) شاعیر دەڵێت:ـ «تا ئێستە ئێمە توشی شیعرێکی غرامی نەبوین و لەمەش وا دەرئەکەوێت عەشقی وڵات ئەوی کردوە بە شاعر ئەگینا لەبەر ئەوە نیە کە شاعیر بێ و ویستبێتی پەیرەوی شاعیرانی عەسری بکاو شیعری نیشتمانیش بڵێ» [7] هەروەها سەبارەت بە ـ بێخود ـ دەڵێت:ـ

«بەڵام ئێمە بێخودمان بۆ ئەم نەوعە شیعرو سەناعەتانە ناوێ و نامانەوێ کە ئیتر وەسفی زولف و پرچمان بۆ بکا وەیا مەرسیە بۆ مردوو بنوسێتەوە حەتا نایشمانەوێ هەر بە مەدحی پێغەمبەرەوە خەریك بێ و بۆ ئاخیرەتی هەوڵ بدا بەڵکو هیوامان وا پێیەتی کە ماوەی عومری خۆی سەرفی دیوانێکی عەسری و تازە بابەت بکا بۆ شیعری بەرزو ڕەنگینی نیشتمان پەروەرانە». [8]

ڕەفیق حیلمی لەو ڕۆژگارەدا پەیوەندی دیالیکتیکی نێوان شێوەو ناوەڕۆك دەدۆزێتەوە. شیعرەکانی حاجی قادری کۆیی دەکات بە نمونەی پێکەوەبەستنی تەکنیکی هونەری لە شێوەدا بیری بەرز لە ناوەڕۆکدا. لە ئەنجامدا دەیسەلمێنێت کە بابەت و ناوەڕۆك چەندە گرنگ و لە بیرێکی بەرزەوە هەڵ قوڵا بێ ئەگەر تەکنیکێکی نوێ و لەباری لەپێناودا ساز نەکرێت ئەوا نابێتە شیعرو شیعریش بێت لاواز دەردەچێت. نوسەر دەڵێت «ئەگەر لەبەر ئەهمیەتی گیان ـ روح مادەی ئیهمال نەکردایەو بە تەنگ ڕازاندنەوەی ئەو شیعرانەوە ببوایە زۆر بە ئاسانی ئەمەی بۆ دەچوە سەرو ئەیتوانی بیانخاتە وێنەیەکی جوانترو بەرزتری

ئەدەبی یەوە. بەڵام وەك وتمان حاجی مەبەستی شیعرداڕشتن نەبوەو فکر داڕشتن بوە[٤] نووسەر سەرەتای بەرگی یەکەمی کتێبەکەی بە ـ حەمدی بەگی ساحێب قران دەست پێدەکات ،وەك ڕەخنەگرێکی وریا شیعرەکانی حەمدی دەکات بە سێ بەشەوە، وەسف و شعوری قەومیو فەلسەفەی ژیان. نووسەر باسی وردی بیرو جوانی ـ تشبیە ـ دەکات لە شیعرەکانی حەمدیدا، کە ئەمە سەرەتای بەهرەو هەڵچونی دەسەڵاتی ڕەخنەگرانەی ئەو بون بە هۆی ئەوەی کە زمانی تورکیو فارسی باش زانیوە. لە هەمان کاتدا هەندێ جار ڕەخنەیێکی بەراوردکاری دروست کردوە لە نێوان شیعری شاعیرانی کوردو فارس یاخود کوردو تورك. بەڵام لەم بیروڕایەدا ڕەخنەگر نیشانی نەپێکاوە کە وەها دەزانێت حەمدیو ئەحمەد موختار بێئاگاو نەشارەزابوون لە ئەدەبی نەتەوەکانی دەوروپشتیان وەك عەرەب و تورك وە نەیان توانیوە سوود لە شیعری شاعیرانی ئەم نەتەوانە وەرگرن. بەڵێ ڕاستە تواناو بەهرەی زاتی هەر شاعیرێ هۆی یەکەمە بۆ ڕادەی شاعیریەتی بەڵام زۆر شاعیرمان هەن ئەگەر کاریگەری ئەدەبی گەلانیتر نەبوایەو زمانیان نەزانیایە ئەو شاعیرەیان لێدەرنەدەچوو. حەمدیو ئەحمەد موختاریش بێبەش نین لە کاریگەری نەك شاعیرانی تورك و هیدی بەڵکە کاریگەری شاعیرانی کلاسیکی کوردی پێش خۆشیان لە سەرەو لە شیعرەکانیاندا بە ئاشکرادیارە.

ڕەفیق حیلمی ڕەخنەگر پاش ئەوەی زۆربەی شیعری کلاسیکی کوردی دەخوێنێتەوە لە دیاردەیێکی بایەخدارو تا ئەو کاتە شاراوە دەدوێ ئەویش ئەوەیە کە زۆر لە شاعیرە کلاسیکیە کوردەکان وەك لە ئوسلوبدا لاسایییان کردوتەوە لە مەسەلەیێکی گرنگی ناوەڕۆکیشدا هەر لاساییان کردوتەوە ،ئەویش مەسەلەی دڵداری کردن و عاشق بوونە کە زۆریان عاشق نەبوون و ئافرەتێکی تایبەتی لە ژیانیاندا نەبووەو عەشقەکەیان هەر خەیاڵی بووە نووسەر دەڵێت:ـ

«من لام وایە ئەغلەبەی شاعیرە کۆنەکانمان هەروەکو شیعرەکانیان لاسایی کردنەوە بووە لە عەشقیشدا هەر مقلدبوون و ڕەنگە بەشی زۆریان مەعشوقەیان نەبووبێو بە خەیاڵ بووبن بە عاشق»

نووسەر لێرەدا شتێکی لەمە گرنگتری بیرچووە ئەویش ناوهێنانی وشەکانی مەیو شەرابە لە شیعرە کلاسیکیەکاندا. دەرکی بەوە نەکردوە کە زۆربەی شاعیرە کوردەکانی پێشو مەیو ساقیو جامی بادەو شەرابیان باس کردوە. ئەگەر چی هەندێکیان وەك مەحویو مەولەوی کە سۆفی بوون ساقیان بە شێخ داناوەو جامی مەیش بە بادەی ئەو عەشقە واتە وەرگرتنی وەعزو تەریقەت، بەڵام بە گشتی مەیخۆر نەبوون و هەندێکیشیان ڕەنگە نەشەرابیان دیبێو نە شێوەی ساقی. نووسەر سەبارەت بە شیعرەکانی پیرەمێرد گەلێ بیروڕای زانستیو ڕەخنەگرانەی نووسیوە بەڵام لەتەك ئەمەشدا کەوتوتە دوو هەڵەی دیارەوە. یەکەم، بەڕای ئەو پیرەمێرد لاسایی هیچ شاعیرێکی نەکردوتەوە. دوەم ویستویەتی ببێ بەڕێبەری شاعیرەکانی سەردەمی خۆی. نووسەر دەڵێت «پیرەمێرد هەروەکو لە شیعرەکانیا لاسایی کەسی نەکردوتەمە بەڵکو ویستویەتی کە خۆی ببێ بە ئیمامی شاعیرە کوردەکانی ئەم عەسرە، لەلایەکیتریشەوە لە شیعرا کوردی پەتی تاقیکردوتەوەو بۆی دەرخستوین کە زمانەکەمان زمانێکی دەوڵەمەندو شیرینە».[١٥] بۆ وەڵام دانەوەی ڕای یەکەمی دەڵێین، ئەگەر بێت و ئەو شیعرانە لە دیوانی پیرەمێرد دەربهێنین کە تیایدا لاسایی نالیو مەولاناخالدو مەولەویو بێسارانیو وەلی دیوانەو شامەزهەر گەلێکیتریشی کردوتەوە ئەوا ژمارەیێکی کەم لەو شیعرانە دەمێنێتە کە لاسایی کەسی تێدا نەکردبێتەوە. دەربارەی کاریگەری نالیو مەولەوی پیرەمێرد خۆی دەڵێت «هەتا مەولەویم نەناسیبو نالی لەلام پێغەمبەری شیعری کوردی بوو»[١] تەنانەت زۆر بەیتی شیعری مەولەویو بێسارانی لە شیعرەکانیدا بە ئاسانی دەناسرێتەوە. لە ماوەی ئەو بیست و پێنج ساڵەی لە تورکیا

بووە نەك لاسایی شاعیرە تورکەکانی کردوّتەوە بەڵکە بە تورکی‌و بە فارسی گەلیّ شیعری لە گوّڤاری ـ ژین ـ و ـ روّژنامەی ـ کورد ـ و ـ إقدام ـ و ـ شەفەق سورخ ـ و ـ فەرهەنگ ـ دا بلاّوکردوّتەوە. سەبارەت بەلاسایی کردنەوەی مەولەوی دەبیّ ئەوە لە بیرنەکەین کە پیرەمیرد ئەوەندی شیّوەی کیّشی شیعری مەولەوی ـ کیشیّ خوّماڵی ـ لەلا شیرین بوە ئەوەندە چیّژی لە حاڵەتی روّحی شیعرەکانی مەولەوی وەرگرتوە. بوّ وەلاّم دانەوەی رای دوەمیش دەڵیین، پیرەمیرد هەرگیز بیری لەوە نەکردوّتەوە کە ئالاّی پیّشرەوی شیعری نویّ هەڵبگریّ بەڵکە زوّر جار لە روّژنامەی ـ ژین ـ دا کە شیعری خوّی بلاّودەکردەوە دەینوسی ئەمە ـ منظومە ـ ی حاجی توفیق ـ ە نەی‌دەگوت ـ شیعر ـ وە دەینوسی ـ کاتیّ شاعیر بووم ، یاخو دەینوسی شاعیریّك وەختی خوّی ئەمەی نووسیوە. لەلایەکی‌تریشەوە وەك خوّی زوّر جار نووسیویە هەمیشە (گوّران)ی لە خوّی بە شاعیرتر زانیوە ئەمەش لە رووی ـ تواضع ـ ەوە نەبوە بەڵکە راستیەکەی هەر وابووەو ئەو دەورەی گوّران لە نویّ‌کردنەوەی شیعری کوردی‌دا لە هەمو رویەکەوە بینیویەتی پیرەمیرد نەی‌بینیوە.
پیرەمیرد زیاتر گرنگی بە وشەو واتای کوردی پەتی داوە نەك شیّوەی دارشتنی نویّ. زوّر جار بە پیّچەوانەوە گەراوەتەوە بوّ دواوەو ریچکەو ئوسلوبی نالی‌و بیّ‌سارانی‌و مەولەوی‌و وەلی دیّوانەی گرتوّتە بەر. هەتا ئیّستا باشترین و کورت ترین بیرورا بەلای‌منەوە بوّ هەڵسەنگاندنی دەوری پیرەمیرد بیرورای ـ گوّران ـ ە. دەڵیت «ئەو ئەی هیّنا وشە کوردیە نەبیستراوەکانی بلاّو ئەکردەوە ـ ئەوانەی بەکارهیّنانیان زوّر فراوان نیە. وشە کوردیەکان وەك و ناوی گژو گیاو گوڵ و شتی‌تر. بیّ‌گومان ئەم کردەوەیەش تەئسیری هەر هەبو، بیّ‌کەلك نەبوو. تەئسیرەکەشی لەلایەنی إحساساتی نەتەوایەتیەوە بوو نەك لەلایەن هونەرەوە، کە خەڵکی هان ئەدا کوردی پەتی بنوسن ئەگینا زوّر جار وشەی فارسی‌و عەرەبی رەقی بەکار ئەهیّناو لیّ‌یان نەئەسلەمیەوە».[-]

رەفیق حیلمی رەخنەگر لەیەك کاتدا دوو شاعیری بە پیّشرەوی نویّ‌کردنەوەی شیعری کوردی داناوە. واتە پیرەمیردو گوّران سەبارەت بە پیرەمیرد روونمان کردەوە کە پیّشرەوی شیعری نویّی‌کوردی نەبووە سەبارەت بە گوّران دەنووسیّت «گوّران لە دنیای شیعرا ئینقلابیّکی گیّراو بەراستی بناغەیەکی تازەی بوّ شیعری کوردی دانا. بوو بە سەرکردەی هەرە ناوداری بویّژانی دەوری وریابوونەوە».[13]

بەلاّم رەفیق حیلمی لیّرەدا دەوری خوّی وەك شاعیریّك و دەوری شیّخ نوری لەبیر چووە کە خوّی‌و شیّخ نوری بەردی بناغەی شیعری نویّیان دانا. با گویّ لە گوّران بگرین چوّن باسی رەفیق حیلمی و شیّخ نوری دەکات «لەم بابەتەوە رەنگبیّ رەفیق حیلمی پیّش ـ نوری ـ کەوتبیّ ،بە کوردی‌و تورکی شیعری بلاّوکردوّتەوە تەنانەت شاعیریّکی‌تر ـ عبدالرحمن بەگی نفوس ـ لە سەرەتای ژیانی شاعیریەتیدا زوّر بەگور دەستی‌دایە تازەکردنەوەی هەڵبەست وە لە نوری کوّنترە بەلاّم ئەو شیعرەکانی بلاّو نەئەکردەوە ئەگەرچی عبدالرحمن لەداویی ژیانیا لە هەڵبەستەکانیا تطوریّکی نەکردو وەستا»[14] واتە عبدالرحمن بەگی نفوس و رەفیق حیلمی‌و شیّخ نوری هەرسیّکیان لە شیعر نووسیندا لەپیّش گوّران ـ ەوە دەستیان پیّ‌کردەوە شیّخ نوری بەلای گوّرانەوە ـ سەروّك ـ بووە ،هەتا خولیای گەرمی شاعیری‌ی هەبوو هەر بە سەروّك دانراوە بەلاّم کە شیّخ نوری ساردبووەوەو گوّران ئالاّکەی گرت بەدەستەوەو گەیاندیە ئامانج. کەواتە هەتا ئەو کاتەی کە شیّخ نوری بەگور بووە خوّی دەوری سەروّکی هەبوەو جیّ‌دەستی خوّی دیاری کردوە ئەمە ئەوە ناگەیەنیّ کاتیّ ئەو لەو گەرمی‌و گوریە دەکەویّ ئیتر لەو قوّناغە میّژوویەدا کە دەوری تیّدابینیوەو بەدان پیانانی گوّران کە سەروّك بووە ئیمە دەوری سەروّکی شعری کوردی لیّ‌وەرگرینەوە. نوری شیّخ ساڵح بەلای رەفیق حیلمی‌یەوە شاعیریّکی ـ مخضرم ـ بووە. واتە لە دەوری کوّن و نویّدا شاعیربووەو شیعری هەبووە. وە بە تەنیا خوّی دەوریّکی تایبەتی بینیوە. ئەمجا

واتای «دەورێکی تایبەتی دەنوێنێ» لە واتاکەی گۆران نزیك دەبێتەوە کە بە سەرۆك دابنرێت بەڵام رەخنەگر هێشتا نیشانی نەپێکاوە.

رەفیق حیلمی بۆ بەڵگەی بیروراکانی خۆی سەبارەت بەوەی کە شێخ نوری نەیتوانی سەرکردەیی شیعری نوێی کوردی بگرێتە دەست، سێ بەڵگە دێنێتەوەو منیش لای خۆمەوە بە بەڵگە ئەو سێ بیروڕایە رەت دەکەمەوە، ئەگەرچی رەنگە هەندێ کەس بەم بیروڕایانەی من قایل نەبن.

رەفیق حیلمی سێ بەڵگە دێنێتەوە کە شێخ نوری نەیتوانیوە دەوری سەرکردەیی لە شیعری نوێی کوردیدا ببینێ:

1 ـ «نوری لەگەڵ ئەوەشا کە ئەڵقەی بەیەکەوە نووسانی دەورەکانی کلاسیکیو وریابونەوەیە ـ نهضە ـ رەنساس لە راستیا خۆی دەورێکی تایبەتی ئەنوێنێ، دەستە قوتابیەکی ئەو تۆی شوێن نەکەوت و یا پێی نەگەیاند کە دەورێکی وابنوێنن بشێت بخرێتە مێژوی ئەدەبی کوردەوە»[15].

2 ـ نوریو دەوری نوری یەکێکە واتە هەر خۆی بوو.

3 ـ ئەمەش وا ئەگەیەنێت تەرانەکانی نوری کە شوێن ـ توفیق فکرت ـ ی بۆێژی ناوداری تورك کەوتبوو وە لاسایی ئەوی ئەکردەوە لەگەڵ چەشتنی ـ زەوق ی ـ کوردا رێنەئەکەوت لەبەر ئەوە موریدانی نەبوو. ئینقلابێکی پێنەکراو بیرچوەوە»[16].

لە وەڵام دا بەرامبەر ئەم سێ خاڵە دەڵێین:ـ

1 ـ راستە شێخ نوری شاعیرێکی ـ مخضرم ـ بووە لە دەوری کۆن و نوێدا شیعری هەبووە بەڵام بەهۆی ئەوەی ژمارەیێکی زۆری لە رۆژنامەی ئەو سەردەمەدا بڵاوەکردەوە موریدو قوتابیو شوێن پێ‌هەڵگری زۆر بوو. گەلێ شاعیری شوێن کەوت و لاساییان دەکردەوە.

2 ـ نوری دەوری نوری تەنیا شێخ نوری نەبوو بەڵکە رەفیق حیلمیو عبدالرحمن بەگی نفوس و رەشید نەجیب و گۆران بوو. بەڵام لەو کاتەدا شێخ نوری بەهۆی بڵاوبونەوەی شیعرەکانیو رادەی رۆشن بیریی هاوچەرخانەو کارتێکردنی ئەدەبی تورکی وەك سەرۆکی ئەم راپەرین و نوێبونەوەیە دەرکەوت.

3 ـ بەپێچەوانەی رەخنەکەی رەفیق حیلمییەوە من دەڵێم شیعرەکانی شێخ نوری بۆیە برەوی پەیداکرد و پەرەی سەند چونکە لەگەڵ زەوقی کوردا رێدەکەوت و برگەی کێشی خۆماڵی بەکاردەهێناو بۆ کوردی پەتیش خۆی دەدا لە بێژنگ. بۆیە شێخ نوری توانی لە قۆناغێکی تایبەتیو لە ساڵانی بیستدا ئینقلابی شیعری بکات و هەرگیز لەبیر نەچێتەوە. وەك بینیمان گۆران پلەی رابەرو سەرکردەی ئینقلابەکەی داوەتێ. رەفیق حیلمی هەر لە بارەی گۆران ـ ەوە دەڵێت «گۆران بەم ئینقلابە قوتابخانەی شاعیرە کۆنەکانی بەتەواوی روخاندوەو دنیای شیعری کلاسیکی بە جارێ سەرەوژێر کردوە»[17] لێرەدا نووسەر ویستویەتی بڵێ گۆران شۆرشێکی نوێخوازی بەرپاکردو لە دەستوری کلاسیکیەکان یاخی بوو لە باسی رۆمانتیکیەتی گۆران دا رەفیق حیلمی زۆر بە شارەزایی دەنووسێت «ئەو زیاد لە شاعیرەکانی تر مەفتونی تەبیعەتە وە بە نیگایەکی قوڵتر تێی ئەفکرێ. بەڵام لەلایەکی تریشەوە هەست بەوە ئەکا کە جوانی ئافرەت کانگای هەموو جوانیەکانی تەبیعەتە وە بە ئیلهامی جوانیی ئافرەت هەست بەوە ئەکرێ کە لە تەبیعەتا جوانی هەیە. لە ئافرەتیشا گۆران بۆ ئەو جوانیانە ئەگەرێ کە بە دەست ناگیرێ وە (بوون)یان لە کانگەی دڵ و گیانا هەست ئەکرێ»[18] رەخنەگر مۆسیقای شیعرەکانی گۆران بە مۆسیقاییکی رۆژئاوایی دەزانێت دەڵێت «بەکێك لە مۆسیقای خۆرهەڵاتیەکانی کۆن بەو لاوە مۆسیقای نەبیستبێت و گوێچکەی هەر بەم جۆرە مۆسیقایە راهاتبێت و گۆش کرابێ رەنگە لەم مۆسیقا تازەیە کە لە شیعرە تازەکانی گۆران دا هەیە تامێکی ئەوتۆ وەرنەگرێ»[19].

رەفیق حیلمی زیرەکانە ئەوە دەدۆزێتەوە کە گۆران هونەرمەندێکی ریالیزمەو دەڵێت: «گۆران بەراستی

بوێـژێکی واقیعیو فەننانـە بوێـژێکە مادەی شیعرەکانی لە کانگای ژیان واتە لە ژیانی کۆمەڵایەتی کورد هەڵێنجـاوە». [٤٥] نووسـەر لە نووسینـەکـەیـدا سەبارەت بە گۆران باسی ئاوازو نەرمیی مۆسیقای وشە دەکات کە ئەمە بەلای منـەوە بە تاقی کردنـەوەو هەوڵی یەکـەم دەزانـرێ لە دنـیـای رەخنـەی کوردیدا هەر لەو شیعـرانــەدا دەنگـە پێـك هاتـوەکـان ـ الأصـوات الـمـتآلفـە ـ وە دەنگـە پێك نەهاتوەکان ـ الأصوات المتنافرە ـ جوێ دەکاتەوە.

رەفیق حیلمی رەخنەگر یەکەمین نووسەری کوردە لەدوای پیـرەمێـردی نەمـرەوە کە ئەدەبی بەراوردکـاری ـ الأدب المقارن ـ ی وەك تیورو پراکتیك ئەنجام دەدات. ئەویش کاتـێ شیـعـری موستـەزادی جلوەی شانـۆی گۆران و موستـەزادی ـ بهـاردە ـ ی ـ توفیق فکـرەت ـ ی شاعیـری تورك بەراورد دەکـات و ئەدەبـێکی بەراوردکـاری دروست دەکـات. نووسـەر سەبـارەت بە هەردی وەهـای نووسیوە کە لە شیعرەکانیان پەیرەوی

گۆران دەکـات، رەخنـەگـر سەبـارەت بە بێکـەس چەنـد بیروایەکی تۆمارکردەوە

و دەڵێت «لە شیعردا رێگەیەکی عەسری گرتوە یەعنی لە ئینقلابی شیعری کوردیدا هەنگاوێکی زلی هەڵێناوە.».

بەڵام ئەگـەر ئێمـە شیعـر هەڵسـەنگێنین وەك شیعـرو هونـەرەکـانی شیعـر بێکـەس بەوە دەنـاسین کە شاعیرێکی شۆرشگێری نەتەوەکەی بووەو شیعر لای ئەو بۆ هەژاندنی کۆمـەڵانی خەڵـك و خۆپێشـانـدان و نوانـدنی هەڵـوێـستی نارەزایی دژی داگیـرکـەرو زۆردار گرنگی بەجـوانکـاریو رازانـدنـەوەی شیعـرەکـانی نەداوەو لە بەکـارهێنـانی وشەی عەرەبیشـدا سڵی نەکـردۆتـەوە. بە کورتی شیعـر لای ئەو مەبـەستێکی تایبـەتی خۆی هەبـوەو ئەو زیـاتـر بیرو باوەری شورش گێریو بەرەنگاربوونەوەی مەبەست بووە لەبەر ئەوەی شیـعـر خۆش ئاوازتـرەو زۆرتـر

خەڵکی دەتـوانن تێیبگـەن و لەبەری بکەن و بیڵێنەوە ئەم لە رێگـەی شیعـرەوە بیـروراکـانی دەربریوە وەك حاجی

قادری کۆیی «مـەبـەستی شیعـر دارشتن نەبـوە بەڵکە فکـر دارشتن بووە ـ» [٤٤].

رەخنـەگـر دەربـارەی ـ رەمـزی مەلا مارف ـ ی شاعیـر دەڵێت «نـە پشتی کردۆتـە تازەو نەروی لە کۆن وەرگێـراوە رەمزی گاهێ لە قاڵبێکی تازەدا مەوزوعێکی کۆن و گاهێ لە قاڵبێکی کۆنا مەوزوعێکی تازە ئەهۆنێتەوە». [٤٤]

رەخنـەگـر لە بەرگی یەکـەمی شیعـرو ئەدەبیـاتـدا زیـاتـر ئوسلوبی رەخنـەی شەکـردنـەوە ـ تحلیـل ـ ی بەکارهێناوەو شیعـرەکـانی لە روی مانـاو رازانــدنـەوەی وشـەو واتـاوە لێك داتەوە ،بەڵام لە بەرگی دوەودا کە چواردە ساڵ دوای ئەمـە لە چاپ دراوە رەخنـەگـر ئوسلوبێکی زیـاتـر روون و زانستی رەخنـەیی بەکـارهێناوە. شێوەی رەخنەی مەوزوعیو واقیعیو هونـەری زاڵـە بەسـەر شێـوەی رەخنەی ـ تحلیل ـ یدا. نووسـەر بەم کتێبـە توانی ببێتـە یەکـەمین رەخنەگر لە ئەدەبی کوردیدا کە بەرێو شوێنی زانستانەوە مامەڵە لەگەڵ شیعری شاعیرە کوردەکان بکات.

ویستـویـەتی دەسـەڵات بەرزی رادەی داهێنـان و بیری نەتەوایەتیو هەستی ئیستاتیکی شاعیرەکان روون بکاتەوەو بیسەلمێنێ.

لەتـەك ئەمـانـەشـدا ئەوەی جێێ سەرنجی ئێمەیە ئەوەیە رەخنـەگـر بەرنـامـەیێکی رێـك و رەوانی سەبـارەت بە رێك خستنی ناوی شاعیرەکان رەچاو نەکردوە. بۆ نمونە لە بەرگی یەکەمدا ناوی چواردە شاعیری نووسیوە یەك لەدوای یەك لێکـۆڵینـەوەی ئەدەبی لەسـەر نووسیـون. لە کاتێکـدا پیرەمێردو حاجی قادرو خاکی شاعیر بەریزی یەکەوە باس دەکات کە سەردەمی ژیانیان دەیەها ساڵ و بگرە نزیکەی سەد ساڵ زیاتریش لە یەکەوە دوورن. سەردەمی حەمدیو حەمـدیو پیـرەمێـردو بێکـەس یەك سەردەمـەو زۆر دورە لە سەردەمی ژیانی حاجی قادرو ئاهیو خاکیو خەستە. لە بەرگـی دوەمـیـشــدا دیـســان سالم و گۆران پێکــەوە باس دەکات، دیارە سەردەمی ژیانیان چەندە دورە لەیەکەوە.

هەروەهـا لە بەرگی یەکـەمی شیعـرو ئەدەبیـاتـدا باسی

ئەمین زەکی بەگ دەکات وەك شاعیرێك کە هەموو دەزانین ئەمین زەکی بەگ شاعیر نەبووە مێژوونووس بووە.

رەفیق حیلمی لە بارەی شیعری کۆنی - رەمزی - یەوە دەڵێت:

«ئەم چەشنە شیعرانە ئیتر باویان نەماوەو نابێ ئێمە بگەرێنەوە سەری و بیکەینەوە بەباو. بەڵکو ئەبێ ئیتر ئوسلوبێکی تازەی بۆ دابنێین و بە شێوەیەکی وا لە نیشتمان بدوێین کە لەگەڵ پێویستی ئەم چەرخە رێك بکەوێ». [24]

ئەم بیرکردنەوە هاوچەرخ و مرۆڤانەیەی رەفیق حیلمی بانگ کردنێکی ئاشکرایە بۆ هونەرو ئەدەبی مولتەزیم، مولتەزیم بە مەسەلەی میللەتەوە. نووسەر کاتێ داوای ئەو جۆرە هونەرو ئەدەبە مولتەزیمەی کرد خۆی یەکێك بوو لە ئەدیبە مولتەزیمەکان. ئەگەر بەوردی تەماشای ژیانی بکەین بۆمان دەردەکەوێت سەرانسەر خۆشەویستی میللەت و خەباتی بێوچان بووە بۆ پێشکەوتنی میللەتەکەی هەر لەوکاتەوە کە بە تورکی شیعری بۆ کورد ووتووە دوایی شیعری کوردی ووتووە کە رۆژنامەی - ئومێدی ئیستیقلال - دەردەچوو وە ئەم ماوەیەك سەرنوسەری بووە خزمەتی ئەدەب و مێژووی کوردی کردوە. خۆی دەنووسێت «ئەو شیعرانەی کە بە تورکی دام ئەنا هەموی بۆ کوردبوو فەریادی کوردستانی تیائەبیسترا» [25] رەفیق حیلمی لە هەموو کارە ئەدەبی و مێژووییەکانیدا ویستویەتی پەیامێکی گەورەو پیرۆز بگەیەنێ بە میللەتەکەی. ویستویەتی هۆیەکانی ناکۆکی و دواکەوتن و پشێوی میللەتەکەی لە رووی ئەدەب و مێژووەوە رەنگ پێبداتەوەو وەك بەردی بناغەی رەخنەی زانستی کوردی دانا هەموو هەوڵێکیشی تەرخان کرد بۆ رەنگ رشتنی ئەدەبی دوارۆژ، ئەدەبی مولتەزیم بە مەسەلەکانی میللەتەوە.

سەرچاوەکان:-

1 - ئینقلاب لە شیعری کوردیا - رەفیق حیلمی. گۆڤاری - پێشکەوتن - ژمارەی یەکەم ساڵی یەکەم شوباتی 1958

2 - شیعرو ئەدەبیاتی کوردی رەفیق حیلمی. بەرگی یەکەم 1941

3 - شیعرو ئەدەبیات بەرگی دووەم ل6

4 - هەمان سەرچاوە. پێشەکی یەکەی

5 - هەمان سەرچاوە. پێشەکی یەکەی

6 - هەمان سەرچاوە

7 - شیعرو ئەدەبیات. بەرگی یەکەم. باسی ئەسیری شاعیر.

8 - شیعرو ئەدەبیات بەشی یەکەم باسی بێخودی شاعیر

9 - هەمان سەرچاوە باسی حاجی قادری کۆیی

10 - شیعرو ئەدەبیات بەرگی یەکەم باسی پیرەمێرد

11 - رۆژنامەی ژین ژمارە (789) ساڵی 1946

12 - دانیشتنێك لەگەڵ گۆران. گۆڤاری بەیان ژمارە (2) ساڵی 1970

13 - ئینقلاب لە شیعری کوردیا پێشکەوتن ژمارە یەك ساڵی 1958

14 - دانیشتنێك لەگەڵ گۆران - بەیان ژمارە - 2 - 1970

15 - ئینقلاب لە شیعری کوردیدا. پێشکەوتن ژمارە یەك 1958

16 - هەمان سەرچاوە.

17 - هەمان سەرچاوە

18 - شیعرو ئەدەبیات. بەرگی دووەم 1956

19 - هەمان سەرچاوە

20 - هەمان سەرچاوە

21 - گۆڤاری شەفەق ژمارە (5 - 6) ساڵی 1958

22 - شیعرو ئەدەبیات بەرگی یەکەم ل12

23 - شیعرو ئەدەبیات بەرگی دووەم 1956

24 - هەمان سەرچاوە. باسی رەمزی مەلامارف

25 - پاش تەموز - رەفیق حیلمی - 1958 - پێشەکی -